

Irena Mostowicz

Rozwój tożsamości Polonii we współczesnej Rosji : przykład „Domu Polskiego” w Smoleńsku

---

Niepodległość i Pamięć 23/4 (56), 145-162

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Irena Mostowicz

Uniwersytet Wiedeński

Wydział Antropologii Społecznej i Kulturowej

Rozwój tożsamości Polonii we współczesnej Rosji. Przykład „Domu Polskiego” w Smoleńsku

Słowa kluczowe

Polacy, ZSRR, Rosja, asymilacja, tożsamość

Streszczenie

Polska diaspora kojarzy się głównie z represjami oraz Wielką Emigracją, które sprawiły, że Polacy zamieszkują dziś rozmaite zakątki globu. Życie poza granicami etnicznej ojczyzny stanowi nie lada wyzwanie dla utrzymania polskiej tożsamości. Polska mniejszość zamieszkująca dzisiejszą Rosję dokonała sporych postępów w tej kwestii, głównie dzięki rozpadowi ZSRR, w efekcie którego umożliwiono mniejszościom narodowym zakładanie własnych stowarzyszeń kulturowych oraz edukację w językach narodowych. Przedtem Polacy, wraz z setkami innych grup etnicznych, zostali wcieleni do projektu „człowieka sowieckiego”. Artykuł przedstawia materiał zebrany przez autorkę w trakcie badań nad Polonią w Smoleńsku w 2016 roku.

1. Polacy w Związku Radzieckim

W wyniku rozbiorów wschodnie ziemie Polski zostały wcielone do carskiej Rosji. Wraz z tym aktem, w granicach rosyjskich znalazło się niemało osób pochodzenia polskiego, które zamieszkiwały dawne ziemie Rzeczypospolitej. Polacy z Królestwa Polskiego oraz innych ziem stawali się ofiarami represji politycznych, zwłaszcza po powstaniach listopadowym oraz styczniowym i byli zsyłani, głównie na Syberię. Oprócz przymusowej mobilności, Polacy dokonywali również dobrowolnej zmiany miejsca zamieszkania, co wiązało się głównie ze sprawami zawodowymi bądź prywatnymi. Po rewolucji październikowej obywatele carskiej Rosji stali się obywatelami Związku Radzieckiego. Dotyczyły ich te same procesy polityczne i społeczne, podobnie jak dziesiątki innych narodowości.

W latach 30. XX wieku, gdy kraj sowietów ogarnęła fala represji, dotknęła ona również mniejszość polską, a zwłaszcza tzw. *kułaków*, czyli osoby posiadające majątek ziemski bądź zajmujące się przedsiębiorczością na prowincji. Resztką burżuazji stała się wrogiem klasowym i ci Polacy, którzy klasyfikowali się do niej, zostali deportowani w głąb ZSRR, a ich majątki skonfiskowane¹. Te osoby, zakwalifikowane jako *specpereselenicy*, kierowano do przymusowej pracy w kolchozach, głównie do Kazachstanu. Zgodnie z statystyką szacuje się, że w 1941 roku do tej kategorii należały 96 593 osoby polskiego pochodzenia².

II wojna światowa zwiększyła szeregi Polaków w Związku Radzieckim. W efekcie realizacji paktu Ribbentrop–Mołotow wojska ZSRR 17 września 1939 roku zajęły wschodnie ziemie Polski. Wówczas obywatelstwo Związku Radzieckiego nabyły automatycznie osoby mieszkające m.in. w województwach lwowskim, tarnopolskim czy wołyńskim. Warto też pamiętać, że wśród grupy polskich obywateli znaleźli się również uciekinierzy przed reżimem nazistowskim, czyli głównie polscy Żydzi (w liczbie ponad 250 000), a także osoby przymusowo

---

¹ A. Milewska-Młynik, *Kazachstan zapamiętany*, [w:] *Inspiracje Feliksa Mostowicza. W 80. rocznicę deportacji ludności polskiej do Kazachstanu*, Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej, Warszawa 2016.

² В. Земсков, *Спецпоселенцы (по документам НКВД-МВД СССР)*, „Социологические исследования” 1990, No 11, s. 8.

wcielone do wojska, ludzie wzięci do niewoli (np. oficerowie lub policjanci zamordowani w Katyniu czy Ostaszkowie), osoby, które wyjechały do pracy zarobkowej przymusowo (*sztrafbataliony*) bądź dobrowolnie, a także dzieci zabrane z domów dziecka. Ogółem mobilność ludności polskiej po 1939 można oszacować na ok. 400 000 osób³.

Ci, którzy po wojnie zostali na terytorium ZSRR, stali się uczestnikami projektu „człowieka sowieckiego”. Warto wspomnieć, że ZSRR był zamieszkiwany przez prawie 100 grup narodowościowych i etnicznych. Składały się na nie narodowości oraz ludy, które zamieszkiwały określone terytoria od wieków i zostały wcielone do carskiej Rosji (np. ludy syberyjskie, ludność Kaukazu, Kraju Turkiestańskiego). Bolszewicy, oprócz centralizacji systemu władzy, kolektywizacji i elektryfikacji, wprowadzili również politykę korienizacji. Polegała ona na podziale terytorialnym kraju według kryterium narodowościowego⁴. Kraj składał się z 15 republik, zamieszkiwanych przez narody tytularne (np. Kirgizów, Azerów, Uzbeków, Ukraińców), a także z republik autonomicznych, gdzie większość stanowili autochtoni, które podlegały republikom tytularnym, w obrębie których te autonomie się znajdowały. Do takich autonomicznych narodów należeli m.in. Tatarzy, Czeceńcy, Baszkirzy czy też Udmurci. Najpóźniej do tego grona dołączyli Tuwańczycy w 1944 roku. W klasyfikacji znalazły się także te narody, które nie posiadały autonomii, a stanowiły znaczącą liczbowo grupę – Żydzi, Niemcy i Polacy⁵.

Tak wielki tygiel narodowościowy wymagał odpowiedniej polityki, która pozwalałaby na pokojowe współistnienie wszystkich ludów. Pod egidą ideologii komunistycznej zaczęto wdrażać odpowiednią edukację obywateli. Sukcesywnie walczono z religią, wszak była ona nie tylko opium dla narodów, lecz także istotnym wyznacznikiem tożsamościowym, który wprowadzał dodatkowe podziały. Pierwotnie władze zezwalały na egzystencję rdzennych kultur, lecz z czasem kultura

---

³ D. Boćkowski, *Czas nadziei. Obywatele Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR i opieka nad nimi placówek polskich w latach 1940–43*, Warszawa 1999, s. 21–52.

⁴ B. Fawkes, *The Disintegration of the Soviet Union. A Study in the Rise and Triumph of Nationalism*, London 1997.

⁵ А.Г. Вишневецкий, *Распад СССР: этнические миграции и проблема диаспор*, „Общественные науки и современность” 2000, No 3, s. 116.

rosyjska oraz język rosyjski zaczęły je wypierać, co przez niektórych badaczy jest postrzegane wręcz jak przejaw systemu kolonialnego⁶. Oprócz języka i kultury niezwykle znaczącą rolę odgrywał system organizacji społecznych, które wychowywały człowieka od maleńkości. Wraz z pójściem do szkoły dzieci obowiązkowo kierowano do Oktiabriat, gdzie wyznacznikiem przynależności był znaczek z małym, kędzierzawym Leninem. W wieku 10 lat dzieci wstępowały do pionierów, gdzie w czasie zajęć szkolnych i pozalekcyjnych (a zwłaszcza letnich obozów) wychowywano je w duchu kolektywizmu i wpajano slogany partyjne. Komsomoł był kolejnym krokiem aktywności społecznej, obowiązkowym dla tych, którzy chcieli dostać się na studia. Ostatnim etapem była przynależność do partii komunistycznej. W efekcie, ludzie stale byli poddawani określonym treściom ideologicznym i modelom życiowym. Miało to także swoje dobre strony.

Społeczeństwo Związku Radzieckiego zmagало się z głodem i biedą do lat 60. XX wieku. Długoletnia wojna domowa, a także powojenny głód sprawiły, że ludzie nie tylko nie mieli co włożyć do garnka, ale też w co się ubrać. Wspólne doświadczenia społeczne sprawiły, że nie odczuwali kompleksów, gdyż każdy miał takie same warunki życiowe i możliwości rozwoju. Oczywiście nie wszyscy żyli jednakowo. Poziom życia zależał od aktywności politycznej i możliwości dostępu do nieregulowanych dóbr. Niemniej jednak, państwo oferowało taki sam start życiowy swoim obywatelom, właśnie poprzez edukację.

Ów system umożliwiał także bezproblemową integrację społeczeństwa⁷. Ważnym przejawem życia w ZSRR była mobilność. Oprócz deportacji, które przymusowo osiedlały ludzi w określonych punktach, istniał także fenomen dobrowolnej mobilności⁸. Państwo dystrybuowało miejsca pracy, a oferty były dostępne w całym olbrzymim kraju. Młody nauczyciel po ukończeniu studiów mógł być skierowany

---

⁶ S. Chari, K. Verdery, *Thinking between Past: Postcolonialism, Postsocialism and Ethnography after Cold War*, „Comparative Studies in Society and History” 2009, 51 (1), s. 6–34.

⁷ Na podstawie badań przeprowadzonych w okresie 2015–2016 przez autorkę z migrantami z byłego ZSRR w Niemczech i Austrii.

⁸ M.A. Light, *What does it mean to control migration? Soviet mobility policies in comparative perspective*, „Law & Social Inquiry”, Vol. 37, Issue 2, s. 395–429.

do pracy w dalekim kołchozie, lecz później mógł zamienić to na inne, wybrane przez siebie miejsce. Inżynierowie i naukowcy często kierowali się na Daleki Wschód bądź północ, gdyż tam zarobki były dużo wyższe, choć okupione surowym klimatem. Adaptacja do nowego miejsca przebiegała bezproblemowo, niezależnie od egzotyczności danej republiki, gdyż ludzie używali tego samego języka, uczyli się zgodnie z tym samym programem szkolnym i mieli takie samo doświadczenie społeczne (jak właśnie przynależność do organizacji społecznych czy też wspólna walka na frontach II wojny światowej). Dla osób mieszkających na terenach zsylnych, np. w północnym Kazachstanie, asymilacja z systemem sowieckim była jedynym wariantem normalnego funkcjonowania w społeczeństwie. Wszak w jednym zakładzie pracy pracowali ze sobą rdzenni Kazachowie, Niemcy, Polacy, Rosjanie, Koreańczycy, Ingusze, Grecy i wielu innych. System represji nie zdołał wypłenić rdzennej tożsamości, podobnie jak praktyk religijnych, zwłaszcza w przypadku muzułmanów, lecz większość społeczeństwa zasymilowała się z ideą „człowieka sowieckiego” w pełni. W 1970 roku Leonid Breżniew oznajmił, że projekt „sowieckiego narodu” został wreszcie zrealizowany, dzięki mieszanym małżeństwom, wielonarodowemu wojsku oraz zbliżonym warunkom życiowym⁹. W 1989 roku 81% respondentów zadeklarowało język rosyjski, jako swój ojczysty¹⁰. Ciekawie prezentują się dane pośród poszczególnych narodowości. Otóż wśród Polaków język polski został uznany za ojczysty przez 30,5% osób. Dla porównania, wśród Niemców, czyli największej po Żydach grupie narodowościowej bez autonomii, ten odsetek wynosił niemal 50% (wśród Żydów raptem 11%)¹¹. To świadczy o tym, że władzom udało się skutecznie wdrożyć swoje założenia programowe.

Polacy ulegli takiej samej asymilacji, jak dziesiątki innych narodowości. Niewielki odsetek osób używających języka polskiego jako ojczystego jest wyraźnym tego dowodem. Zachowaniu tożsamości

---

⁹ B. Fawkes, *The Disintegration of the Soviet Union. A Study in the Rise and Triumph of Nationalism*, s. 237.

¹⁰ Д. Амонжолова, *Советский народ – историческая реальность или фантом?*, „Вестник Российской Нации, 2008–2014, Спецвыпуск” 2014, s. 45.

¹¹ А.Г. Вишневыский, *Распад СССР: этнические миграции и проблема диаспор*, s. 116.

sprzyjało przebywanie w społeczności polskiej. Takie warunki miały miejsce tylko w kilku przypadkach. Należały do nich polskie osady na Syberii, gdzie Polacy byli zsyłani od XIX wieku bądź osiedlali się dobrowolnie, jak np. wieś Wierszyna, a także osady powstałe na skutek deportacji w latach 30., gdzie większość mieszkańców stanowili Polacy. Przebywanie w grupie, która ma tę samą przeszłość, posługuje się tym samym językiem oraz ma te same obyczaje – to wszystko sprzyjało wzmocnieniu polskości¹². Z drugiej strony, wraz z liberalizacją systemu po śmierci Stalina, młodzież o polskim pochodzeniu była poddawana wszystkim sowieckim procesom społecznym i w efekcie czuła podobną więź z innymi narodowościami, gdyż łączyło ich to samo doświadczenie. Poza tym mieszane małżeństwa nie sprzyjały zachowaniu polskości. Kwestia narodowości schodziła na dalszy plan i nie wiązała się z jakimikolwiek praktykami mającymi podtrzymać tożsamość. Kościół katolicki oraz język polski, będące tak ważnymi wyznacznikami bycia Polakiem, nie miały szansy funkcjonowania, więc kwestia polskości pozostała tylko w piątej rubryce w sowieckich paszportach, gdzie widniała nazwa narodowości danej osoby.

Wszystko zmieniło się wraz z upadkiem ZSRR. Chociaż statystyki pokazywały, że gros obywateli identyfikuje się z systemem sowieckim, to krach państwa przyniósł wiele konfliktów na tle nacjonalistycznym. Dotknęło to szczególnie ludność europejską w Azji Centralnej i na Kaukazie, gdzie z dnia na dzień dawni sąsiedzi stali się oprawcami. Ludzie musieli opuszczać swoje domostwa, miejsca pracy i uciekać (przeważnie do Rosji bądź emigrować za granicę). Ponadto, zmiana systemu i polityki przyczyniły się do rozwoju tożsamości narodowych, które były stłamszone w czasach socjalizmu¹³. Jeśli założymy, że 70 lat istnienia ZSRR było okresem wystarczającym, by wypracować określone praktyki i preferencje kulturowe, to zmienienie w pełni tożsamości ludzi okazało się niemożliwe, gdyż ten okres

---

¹² D. Paško-Koniecznika, *Wpływ języka rosyjskiego na zasób leksykalny polskiej gwary mieszkańców Wierszyny na Syberii*, „Acta Baltico Slavica” 35/2011, s. 29–30.

¹³ C. Humphrey, *Eurasia, ideology and the political imagination in provincial Russia*, [w:] *Postsocialism. Ideals, ideologies and practices in Eurasia*, eds. Hann C.M., Routledge 2002.

okazał się być zbyt krótkim, aby dokonała się wymiana kilku pokoleń niezbędna do tego procesu. Początek lat 90. XX wieku to okres, gdy przedstawiciele narodowości zaczęli zakładać stowarzyszenia tudzież gminy wyznaniowe, przeważnie przy wsparciu władz swoich krajów ojczystych. Polacy, ze względu na swoją liczbę, stanowili jedną z najprężniej działających grup i stowarzyszeń.

Wielu Polaków, którzy podlegali kategorii repatriacji, skorzystało z możliwości powrotu do Polski. Dotyczy to głównie osób z Kazachstanu i Syberii, gdyż tam przymusowo kierowano ludność polską. Ci, którzy podlegali dobrowolnej mobilności i wyjeżdżali do Rosji ze względów zawodowych bądź prywatnych, nie mogą skorzystać z tego prawa. Polska umożliwiła im krzewienie swojej tożsamości na obczyźnie. Zainicjowane w latach 90. stowarzyszenia nadal działają i oferują osobom o polskim pochodzeniu możliwość zgłębiania swojej historii i kultury.

2. Status prawny mniejszości narodowych w Rosji

Federacja Rosyjska jest państwem wieloetnicznym i wielowyznaniowym. Prawo zapewnia szereg swobód mniejszościom narodowym. Zgodnie z art. 16 *Deklaracji praw i swobód człowieka i obywatela*, uchwalonej przez Radę Najwyższą RSFSR 22 listopada 1991 roku, prawo zapewnia swobodę tożsamości, używania języka swojego narodu, edukacji we własnym języku, a także możliwość poniesienia kary za obrazę godności narodowej osób zamieszkujących na terenie państwa¹⁴.

Artykuł 2 Konstytucji z 1993 roku podkreśla, jako obowiązek państwa, ochronę człowieka i obywatela. Artykuł 26 tejże ustawy zasadniczej mówi, że obywatelom przysługuje prawo do posługiwania się ojczystym językiem oraz do swobodnego wyboru języka komunikacji, edukacji i twórczości.

Federalna ustawa z dnia 17 czerwca 1996 roku wyszczególnia w rozdziałach 8–12 sposoby realizacji norm konstytucyjnych,

---

¹⁴ Т.К. Зарубицкая, И.А. Скляр, *О правовом положении национальных меньшинств в России*, „Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского Серия Право” 2000, No 1, s. 108.

nakazuje organom federalnym zapewniać ochronę socjalną, ekonomiczną oraz prawną na terytorium Federacji Rosyjskiej, w tym prawo do edukacji, ochrony i rozwoju języka narodowościowego, czyli języka danej mniejszości. Rozdział 4 mówi o zapewnieniu rozwoju kultury i autonomii kulturowych¹⁵.

Ponadto Rosja podpisała także szereg konwencji międzynarodowych odnośnie swobód obywatelskich, w tym „Europejską Konwencję o Ochronie Praw Człowieka” Rady Europy.

Oprócz praw obywatelskich w kraju obowiązuje też wolność wyznaniowa dla czterech oficjalnie uznanych religii – judaizmu, chrześcijaństwa, islamu i buddyzmu.

Powszechna tolerancja wobec mniejszości, które stanowią znaczący procent obywateli Rosji, a także zapewnienie autonomii w obrębie państwa federalistycznego jest następstwem polityki ZSRR. Obecnie państwo podkreśla wielokulturowość i wielowyznaniowość Rosji. Kancelaria prezydenta współpracuje z Komisją Międzywyznaniową, w której zasiadają naczelnicy przedstawiciele głównych wyznań – patriarcha Cerkwi, główny rabin, mufti, szaman, biskup katolicki i pastor. Wszyscy oni dbają o interesy swoich współwyznawców, a zatem także o katolików polskiego pochodzenia.

Obecna sytuacja jest jednak inna niż w czasach sowieckich. Jak zostało to przedstawione wcześniej, ZSRR propagował idee ateizmu i „człowieka sowieckiego”, więc silne trwanie przy swojej rdzennej tożsamości bądź religii nie było pozytywnie postrzegane przez władze. Dziś państwo podkreśla tolerancję oraz prowadzi edukację na temat odmienności kultur istniejących w Rosji. Przeciętny obywatel czerpie wiedzę z telewizji państwowej. Tam też ma okazję obejrzeć reportaże dotyczące świąt religijnych, a także poznać tradycje mniejszości narodowych. To sprawia, że średni, statystyczny Rosjanin zna różnicę między świętem ramadan a Purim, a także wie, kiedy mają miejsce ważniejsze katolickie święta. Ponadto, w każdym mieście, gdzie obecne są mniejszości, raz do roku odbywają się festiwale, w trakcie których mieszkańcy mogą poznać obyczaje swoich sąsiadów. To wszystko stwarza bardzo dobre warunki do rozwoju własnej tożsamości, a także

---

¹⁵ Т.К. Зарубицкая, И.А. Скляр, *О правовом положении национальных меньшинств в России*, op. cit., s. 116.

zmniejsza mowę nienawiści wobec „obcych”. Sowiecka zasada edukacji znów odgrywa dużą rolę. Poza tym, już nie ma wymogu uwzględniania narodowości w paszportach, jak to było w czasach Związku Radzieckiego.

3. Tożsamość społeczności polskiej w Rosji na przykładzie Smoleńska

Stowarzyszenia Polaków w Rosji zaczęły powstawać dzięki wsparciu Wspólnoty Polskiej, która zadbała o nawiązanie kontaktu z Polonią mieszkającą na terenie byłego ZSRR. Organizacja powstała w 1990 roku z inicjatywy Andrzeja Stelmachowskiego, przy dużym wsparciu Kościoła. Zastąpiła ona Towarzystwo Łączności z Polonią Zagraniczną. Ostatnia wersja statutu organizacji z 2008 roku głosi, że Wspólnota ma na celu współpracę Polonii oraz Polaków w dziedzinie nauki, kultury, religii, turystyki, nauczanie języka polskiego, pogłębianie wiedzy o Polonii w Polsce, opiekę duszpasterską, obronę praw mniejszości polskiej, a także ułatwianie polskiej młodzieży studiowania w Polsce¹⁶.

Stowarzyszenia polskie zrzeszają dziś ok. 100 000 osób pochodzenia polskiego na terenie Federacji Rosyjskiej¹⁷. Powstawały one przede wszystkim na prośbę osób starszych, często związanych z Kościołem. Taką historię ma stowarzyszenie „Dom Polski” w Smoleńsku, gdzie do dziś funkcjonuje historyczny budynek kościoła katolickiego. Obecnie to miasto widziane jest w Polsce głównie poprzez pryzmat katastrofy lotniczej, lecz w rzeczywistości ma za sobą długą historię z polskim akcentem w tle. Zaczynając od czasów Smuty, gdy polskie wojsko zajęło Kreml w XVI wieku, a wraz z nim właśnie tereny Smoleńska, polska kultura silnie odcisnęła piętno na regionie¹⁸. Wówczas zaczęli się tam osiedlać Polacy. Przed rewolucją październikową miasto zamieszkiwało wiele narodowości. Kościół katolicki należał do najbardziej

---

¹⁶ K. Wasilewski, *Opieka nad Polonią i emigracja po 1989 roku*, „Przegląd Polsko-Polonijny” 1/2011, s. 59–70.

¹⁷ Na podstawie wywiadu przeprowadzonego przez autorkę z przewodniczącą „Domu Polskiego” w Smoleńsku, maj 2016 r.

¹⁸ P. Jasienica, *Rzeczpospolita Obojga Narodów. Srebrny Wiek*, Warszawa 1985.

okazałych budynków i udało mu się przetrwać wojnę. Na pobliskim cmentarzu znajdziemy wiele grobów XIX-wiecznych z polskimi nazwiskami. Gdyby nie świadomość, że znajdujemy się w rosyjskim mieście, to można byłoby śmiało powiedzieć, że odwiedzamy któreś z polskich miast. Cmentarzem opiekuje się parafia rzymskokatolicka, którą od ponad 20 lat prowadzi ksiądz Ptolemeusz z Polski.

„Dom Polski” zrzesza ok. 150 osób aktywnie uczestniczących w programie oferowanym przez organizację. Oferta składa się głównie z nauki języka polskiego, uroczystości związanych z polską państwowością (święto 11 listopada), a także corocznej mszy w Katyniu (też również z okazji obchodów upamiętniających katastrofę lotniczą) oraz corocznego spotkania rodzinnego. Główny nacisk jest kładziony, z wielu przyczyn, na naukę języka. Przede wszystkim, osoby należące do stowarzyszenia mają polskie korzenie sięgające czasem daleko w przeszłość. Nie mogą ubiegać się o repatriację, gdyż ich polscy przodkowie znaleźli się w Smoleńsku dobrowolnie. Poza tym, są to przeważnie członkowie rodzin mieszanych, które są efektem projektu „człowieka sowieckiego”. Zanim przyłączyli się do stowarzyszenia, niewiele wiedzieli o pochodzeniu swojej rodziny ani nie znali specjalnie historii Polski. Nie wszyscy mieli w sowieckich paszportach wpisaną narodowość polską. Nikt też nie posługiwał się językiem polskim, a katolicyść była obecna przeważnie tylko jako wspomnienie po „polskiej prababci”. Nauka języka oraz kontakt z Polakami w postaci kleru, nauczycieli oraz konsulatu stały się dla wielu drogą do polskości. Można to nazwać dosyć typowym obrazem Polaków na wschodzie. Określenie własnej tożsamości, a także samo pojęcie „polskości” jest problematyczne dla osób, które od pokoleń nie mieszkają w swojej etnicznej ojczyźnie¹⁹.

Edukacja jest kluczowa w rozwoju tożsamości człowieka. Poprzez naukę historii jednostka cofa się do własnych korzeni i odczuwa świadomą przynależność do określonej grupy. Naukę polskiego dla Polonii oraz zdobywanie wiedzy o polskiej kulturze zapewniają Ministerstwo Edukacji Narodowej, Ministerstwo Spraw Zagranicznych oraz Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą. Zajęcia odbywają się dla uczestników bezpłatnie. W Smoleńsku działają obecnie 3 grupy

---

¹⁹ D. Czapi-go, *Polacy na Wschodzie*, „Karta 70”, s. 142–145.

wiekowe. Należy przyznać, że znajomość polskiego jest na wysokim poziomie. Wieloletnia nauka przynosi doskonałe wyniki także w kwestii znajomości historii i kultury Polski. Przyczyniła się do tego również Karta Polaka, wprowadzona w 2007 roku. Ma ona zapewniać przywileje osobom zdolnym wykazać związek z polskością, znającym język, a także kultywującym tradycje. Na przywileje składają się: otrzymanie bezpłatnej długoterminowej wizy na wjazd do Polski, bezpłatna edukacja, podjęcie pracy i prowadzenie działalności gospodarczej na tej samej zasadzie co obywatele polscy. Chociaż Karta nie jest tożsama z obywatelstwem ani prawem do osiedlenia się w Polsce, wiele osób ubiega się o jej otrzymanie. W Smoleńsku jest to uwarunkowane położeniem geograficznym i sąsiedztwem z Polską. Aby otrzymać Kartę należy przedstawić dokumenty potwierdzające polskie pochodzenie, poświadczyć aktywność w organizacji polonijnej oraz odbyć rozmowę z konsulem. W czasie rozmowy padają rozmaite pytania z różnych zakresów. Ten proces mobilizuje chętnych do zgłębiania swojej wiedzy. Dotyczy to zwłaszcza młodzieży, która może korzystać z nieodpłatnego studiowania w Polsce²⁰.

Kontakt z rodakami przebiega różnie. Przed stycznością z Polską źródło wiedzy o ojczyźnie stanowi głównie starsze pokolenie, które kultywuje pamięć o polskości, a także z przedstawicielami Polski w postaci nauczycieli oraz dyplomatów. Nie znając współczesnej rzeczywistości, ludzie mają czasem infantylne pojęcie o Polsce i Polakach. Sentymentalne wizje o polskości, na którą składają się krótkie wizyty w Polsce bądź kontakt tylko z oficjalnymi przedstawicielami sprawiają, że bezpośredni pobyt przez dłuższy okres czasu powoduje czasem rozczarowanie. Wszak dla Polaków ich rodacy mieszkający w krajach byłego ZSRR nierzadko są po prostu obcymi i często wręcz nie są postrzegani jak Polacy. Widzi się ich poprzez pryzmat tzw. „ruskiego”, a statystycznemu Polakowi pojęcie „wschód” kojarzy się głównie z zacofaniem²¹. W efekcie, młodzież wyjeżdżająca na studia do Polski

---

²⁰ Na podstawie wywiadów przeprowadzonych przez autorkę z członkami „Domu Polskiego” w Smoleńsku, maj–czerwiec 2016 r.

²¹ M. Wójcik-Żołądek, *Obcy wśród swoich? Młodzież polskiego pochodzenia z Kazachstanu studiująca w Polsce*, „Studia BAS” (Peer Reviewed Journal), Issue No 2, 2013, s. 165.

znajduje lepszy kontakt z innymi osobami rosyjskojęzycznymi. Pomimo trudności, część z nich zostaje w Polsce znajdując zatrudnienie, a także zakładając rodziny.

Dużą rolę w kształtowaniu tożsamości Polaków ma Kościół katolicki. Chociaż msze w Smoleńsku odbywają się w języku rosyjskim, ze względu na wymóg państwowy, to raz w tygodniu są odprawiane także po polsku. Przynależność do Kościoła jest ważnym wyznacznikiem bycia Polakiem dla smoleńszczan. Porównywalnie, wśród innych skupisk polonijnych, np. w sąsiedniej Białorusi, religia jest często ważniejszym kryterium bycia Polakiem niż język²². Większość członków stowarzyszenia regularnie uczęszcza na nabożeństwa, a także celebruje najważniejsze święta. Aktywność w parafii ma nierzadko wymiar towarzyski, gdyż członkowie nie mają aż tak wielu okazji do spotkań oraz używania języka. Poza tym, wieloletni ateizm odcisnął piętno na poziomie religijności w Rosji. Niemniej jednak, poziom znajomości modlitw oraz wiedzy na temat religii jest dosyć wysoki. Rodziny praktykują w domu świętowanie Bożego Narodzenia oraz Wielkanocy. Stowarzyszenie organizuje także tradycyjną Wigilię. Niektóre młode rodziny chrzczą swoje dzieci, wprowadzając je tym samym na łono Kościoła. Parafia umożliwia także młodzieży bezpłatne wyjazdy do Polski w formie Parafiady (obóz letni), pielgrzymek do Częstochowy, a także obozów w Pułtusku. Tam młodzież ma szansę poznania rówieśników, zwiedzenia polskich miast oraz doznania przemiany duchowej.

Oprócz aktywności religijnej „Dom Polski” oferuje program, który realizuje w ramach tzw. Kongresu Międzynarodowościowego działającego przy władzach miasta, w skład którego wchodzi przedstawiciele mniejszości zamieszkujących dany region. Stowarzyszenie dostaje państwowe granty na swoją działalność, m.in. na dni kultury, gdzie ma okazję zaprezentować polski dorobek. Co roku odbywa się także

dla dzieci konkurs recytatorski „Kresy” im. Adama Mickiewicza. Czasem mają miejsce koncerty i występy zespołów polonijnych. Miasto oferuje stowarzyszeniu bezpłatnie pomieszczenia do nauki w domu kultury. Ponadto władze rosyjskie wspierają obchody

---

²² M. Głowacka-Grajper, *Zbiorowości polskie w zachodnich republikach byłego ZSRR*, „Studia BAS” 2013, nr 2(34), s. 71.

rocznicowe w Katyniu. Corocznie przyjeżdżają tam delegacje państwowe, Rodzin Katyńskich, a także przedstawiciele Polonii z pobliskich miejscowości (oprócz Smoleńska także z Mińska oraz z Moskwy). Władze zapewniają ochronę, pomoc medyczną oraz koordynują przebieg uroczystości. Polski konsulat w Smoleńsku również wspiera finansowo powyższe inicjatywy.

Finansowanie wydarzeń jest konieczne, gdyż stowarzyszenie nie pobiera żadnych składek członkowskich. Przewodniczący oraz zarząd pracują nieodpłatnie. To sprawia, że ów wolontariat ma czasem wymierne skutki w kwestii organizacji wydarzeń. Oferta kulturalna jest niewielka, gdyż zarząd zwyczajnie nie ma czasu na dodatkowe inicjatywy. W momencie gdyby w stowarzyszeniu działały osoby zatrudnione, odpowiedzialne za koordynację programu, ta sytuacja mogłaby wyglądać inaczej. Kolejnym problemem jest brak współpracy pomiędzy poszczególnymi stowarzyszeniami. Ma ona miejsce sporadycznie, głównie przy okazji wyżej wymienionych wydarzeń. Członkowie stowarzyszeń przeważnie nie znają osób z innych miast, a to zmniejsza szanse na zdobycie środków na organizację wydarzeń o większym zasięgu. Zresztą sama Polonia nie wykazuje ku temu większych chęci.

Dziś w Smoleńsku raczej nie występuje fenomen „polskich rodzin”, czyli rodzin, które używałyby języka polskiego w swoim życiu codziennym, a także które stanowiłyby małżeństwa dwóch osób pochodzenia polskiego, umożliwiając tym samym intensywniejszy rozwój polskiej tożsamości. Ci, którym zależy na krzewieniu polskości, wyjeżdżają do Polski. Są to głównie kobiety, które wyszły za mąż za Polaków. Niemniej jednak, młodzież, która biegle mówi po polsku i która bywa w Polsce, ma już ukształtowaną polską tożsamość. Część z nich planuje odbyć studia w kraju nad Wisłą i być może zostać w nim na stałe. Ich rodzice również czują związek z Polską i chętnie mówią o swojej tożsamości. Ci, którzy posiadają Karty Polaka skorzystali z możliwości pobytu w Polsce i mają bardzo pozytywne opinie o kraju. Przyznają jednak, że w samej Polsce są postrzegani raczej jako Rosjanie i nimi też się czują. Powstała w ten sposób podwójna tożsamość jest charakterystyczna dla osób żyjących w więcej niż jednej kulturze.

4. Podsumowanie

Społeczność polska w Rosji musi dziś walczyć o swoją tożsamość. W przeciwieństwie do czasów sowieckich, gdy władze starały się osiągnąć jednolitą tożsamość dla wszystkich obywateli, to we współczesnej Rosji sprzyja temu prawo. Organizacje narodowościowe oraz gminy wyznaniowe otrzymują od władz wsparcie administracyjne oraz finansowe. Dzięki pomocy strony polskiej, członkowie „Domu Polskiego” mają szansę na naukę języka polskiego, a Karta Polaka jest dla wielu bodźcem do zgłębiania wiedzy o kraju swoich przodków.

Wielu polskich mieszkańców Smoleńska rozwinęło podwójną tożsamość. Ponieważ prawie nikt nie wychowywał się w pełnej świadomości bycia Polakiem oraz nie praktykował elementów kultury polskiej, aktywność w stowarzyszeniu stała się szansą na rozszerzenie swoich horyzontów. Członkowie są i czują się Rosjanami. Niemal wszyscy pochodzą z mieszanych rodzin, gdzie skład etniczny nie ogranicza się tylko do Rosjan i Polaków, co jest dosyć charakterystyczne dla spo-

Jury pikniku rodzinnego zorganizowanego przez „Dom Polski” w Smoleńsku, maj 2016, zdjęcie autorki

leczeństwa sowieckiego oraz postsowieckiego. Ukierunkowanie się na drugą kulturę dało możliwość spojrzenia na świat z innej perspektywy i poznania innej racji. Z czasem fascynacja Polską i jej kulturą rozwinęły także poczucie przynależności do narodu polskiego. Nie doszłoby do tego bez sukcesywnej edukacji zapewnionej przez Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą oraz bez pracy konsulatu. W efekcie, niewielka dziś społeczność polska w Smoleńsku ma silnie

Delegacja „Domu Polskiego” z Moskwy, obchody rocznicowe w Katyniu, kwiecień 2016, zdjęcie autorki

rozbudowaną polską tożsamość i wielu jej członków można śmiało nazywać polskimi patriotami.

Dzisiejsze relacje między Polską a Rosją nie należą do prostych. Polonia w Rosji odgrywa ważną rolę w krzewieniu pozytywnego obrazu Polski. Chociaż w mediach rosyjskich jest ona niemal nieobecna, to sami Rosjanie chętnie odwiedzają polskie miasta w celach turystycznych. Sama Polonia propaguje kulturę polską wśród szerszej publiczności i tym samym przyczynia się do oddolnej pracy na rzecz rozwoju współpracy między narodami.

Irena Mostowicz

Bibliografia

Амонжолова, Д., *Советский народ – историческая реальность или фантом?*, „Вестник Российской Нации, 2008–2014, Спецвыпуск” 2014, s. 38–62.

Boćkowski D., *Czas nadziei. Obywatele Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR i opieka nad nimi placówek polskich w latach 1940–43*, Warszawa 1999.

Chari, S., Verdery, K., *Thinking between Past: Postcolonialism, Postsocialism and Ethnography after Cold War*, „Comparative Studies in Society and History” 2009, 51 (1), s. 6–34.

Czapigo D., *Polacy na Wschodzie*, „Karta 70”, s. 142–145.

Fawkes B., *The Disintegration of the Soviet Union. A Study in the Rise and Triumph of Nationalism*, London: MacMillian Press 1997.

Głowacka-Grajper M., *Zbiorowości polskie w zachodnich republikach byłego ZSRR*, „Studia BAS” 2013, nr 2(34), s. 51–84.

Humphrey C., *Eurasia, ideology and the political imagination in provincial Russia*, [w:] *Postsocialism. Ideals, ideologies and practices in Eurasia*, pod. red. Hann C.M., wyd. Routledge 2002.

Jasienica P., *Rzeczpospolita Obojga Narodów. Srebrny Wiek*, Warszawa 1985.

Light M. A., *What does it mean to control migration? Soviet mobility policies in comparative perspective*, „Law & Social Inquiry”, vol. 37, Issue 2, s. 395–429.

Milewska-Młynik A., *Kazachstan zapamiętany*, [w:] *Inspiracje Feliksa Mostowicza. W 80. rocznicę deportacji ludności polskiej do Kazachstanu*, pod. red. T. Skoczka, Warszawa 2016.

Paško-Koniecznika D., *Wpływ języka rosyjskiego na zasób leksykalny polskiej gwary mieszkańców Wierszyny na Syberii*, „Acta Baltico Slavica” 35/2011, s. 29–36.

Wasilewski K., *Opieka nad Polonią i emigracja po 1989 roku*, „Przegląd Polsko-Polonijny” 1/2011.

Wójcik-Żołądek M., *Obcy wśród swoich? Młodzież polskiego pochodzenia z Kazachstanu studiująca w Polsce*, „Studia BAS” (Peer Reviewed Journal) 2013, Issue No 2.

Вишневский А.Г., *Распад СССР: этнические миграции и проблема диаспор*, „Общественные науки и современность” 2000, No 3.

Зарубицкая Т.К., Скляр И.А., *О правовом положении национальных меньшинств в России*, „Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского Серия Право” 2000, No 1.

Земсков В., *Спецпоселенцы (по документам НКВД-МВД СССР)*, „Социологические исследования” 1990, No 11.

The development of Polish diaspora identity in modern Russia. An example of „Dom Polski” (The Polish Home) in Smolensk

Key words

Polish people, USSR, Russia, assimilation, identity

Abstract

The Polish diaspora is associated mainly with repressions and the Great Emigration, owing to which the Polish people nowadays can be found in various corners of the world. Life outside the boundaries of ethnic fatherland presents a formidable challenge for those who wish to preserve their Polish identity. Polish minority living in modern Russia has made a substantial progress in the matter, mainly owing to the dissolution of the USSR, the consequence of which was enabling the national minorities to create their own cultural associations and to educate themselves in their national languages. In the preceding years, Poles, along with hundreds of other ethnic groups, were subject to the plans of creating an identity of „soviet citizen – *homo sovieticus*”. The article presents sources gathered by the author during her research of Polish diaspora in Smolensk, carried out in 2016.

Entwicklung der Identität der Auslandspolen in dem gegenwärtigen Russland. Das Beispiel des „Polnischen Hauses“ in Smolensk

Schlüsselwörter

Polen, UdSSR, Russland, Assimilation, Identität

Zusammenfassung

Mit der polnischen Diaspora werden vor allem Repressionen und Große Emigration assoziiert. Beides hat dazu geführt, dass Polen heute in verschiedenen Teilen der Welt leben. Das Leben im Ausland ist eine große Herausforderung für die Bewahrung der polnischen Identität. Polnische Minderheiten, die im gegenwärtigen Russland leben, haben einen beträchtlichen Fortschritt auf diesem Gebiet gemacht. Dazu hat vor allem der Zerfall der Sowjetunion beigetragen, infolge dessen der nationalen Minderheiten erlaubt wurde, eigene Kulturvereine zu gründen und Bildung in nationalen Sprachen zu führen. Früher waren die Polen, ähnlich wie Hunderte von anderen ethnischen Gruppen, als ein Teil des Projekts „Homo sovieticus“ angesehen. Der Artikel präsentiert Material, das von der Autorin während der Forschungen über Polen in Smolensk im Jahre 2016 gesammelt wurde.

Развитие самосознания Полонии (Польской диаспоры) в современной России. Пример „Польского Дома“ в Смоленске

Ключевые слова

Поляки, СССР, Россия, ассимиляция, самосознание

Краткое содержание

Польская диаспора ассоциируется в основном с репрессиями, а также с Великой Эмиграцией, вследствие которых поляки на сегодняшний день проживают в разных уголках Земли. Жизнь вне границ этнической родины является непростым испытанием для поддержания польского самосознания. Польское меньшинство, проживающее в современной России, совершило в этом вопросе большой прогресс, в основном благодаря распаду СССР, вследствие которого национальные меньшинства получили возможность создания своих культурных обществ, а также возможность получения образования на своих национальных языках. Раньше поляки, вместе с сотнями других этнических групп были „воплощены“ в проект «советского человека». Статья представляет материал, собранный автором во время исследования Полонии в Смоленске в 2016 году.